

תפילת ר' נחונייה בן הקנה

אמרי בינה הקדמה, פתיחה לחלק אה"ע

ואקוד על אפי בתפילת ר' חייא יהרמ"י אלהינו שתהיה תורתך אומנתינו. ואל ידוה לבינו. ואל יחשכו עינינו. כי תוה"ק נקרא תושיה מתשת כחו של אדם ובפרט לימוד העיון ומדאיב הלב החומד להבין ולהשכיל ומתאוה להשביעו בכל פינות השרשים והענפים. וצריך עזר וסעד מאת החונן לאדם דעת לשמוח בחלקו. כי צר לו בכל מה שיגע ולמד וחידש עדיין לא השיג אף כטיפה מן הים וכמו שפירש רבינו הגדול מרן עק"א זצללה"ה שש אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב כי מי שמצא בדרכו אשר הולך אוצר גדול ואין לו כלים להניח בתוכם בלעדי כל מה שיוכל שאת וכפלי כפלים צריך שישאיר והנפש לא תמלא אף כי שמח לבו באשר מצא צר לו על הנשאר אשר לא יוכל להביא אליו כן אמר דהמע"ה שש אנכי על אמרתך שחננתי. אולם כמוצא שלל רב שצר לי על שלא השיג הנשאר. ושלא יחשכו עינינו בראותו עומק המושג ואורות התורה אשר בזהרה לא יוכלו עיני בשר להביט בזיוה והדרה. בלעדי אם ה' יאיר עינינו. לכן התפלל ע"ז ר"ה זי"ע ואנן מה נענין אבתרי' תולעת נבער מדעת ריק המוח חלוש הכח אנא ד' חזק ואמץ לבכי בתורתך התמימה. האר עינינו כמאמר דהמע"ה גל עיני ואביטה נפלאות והסר ממנו השגיאות ונזכה לראות קץ הפלאות בב"א:

1. המשל הובא על ידי החפץ חיים בשם הגר"א. ראה חפץ חיים – שם עולם חלק א פרק יט: ושמעתי בשם הגר"א ז"ל פירוש על מה שאמר דהמע"ה שש אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב אחד מה הוא לשון שש ולא אמר שמח ועוד מהו שהמשיל אמרי ה' לשלל ואמר כך דלשון ששון בלשון הקודש מונח על דבר שמגודל השמחה נולד לו תוגה ובדרך דמיון שני צדדים היו מתלחמים איש נגד אחיו וינצח אחד מהמתלחמים את המחנה שכנגדו מצד שקלע אל המטרה להראש שלהם וניתן לו רשות שיקח כל השלל לעצמו ואך על איזה שעות אחדות ניתן לו הרשות והנה האיש הזה היתה שמחתו גדולה מאד שהיה שלל רב של כסף וזהב ועמל בכל כחו בשעות אחדות האלו לאסוף הון רב אך בנשאו את עיניו כל מה שהיה רואה שהמחנה גדולה מאד וכסף וזהב מונח להפקר עלי ארץ מגודל שמחתו נולד לו תוגה בידיעתו שאין לו רק שעות אחדות לזה והוא חושב מי יתן על עת הזה שהיה לי כח של עשרה אנשים לאסוף כל השלל תחת רשותי בזמן מועט. כן הוא הענין הזה דהע"ה באשר שהוא השיג יקר התורה וערכה ואמר הנחמדים מזהב ומפז רב וגו' היה שמח מאד על שהוא רואה שבכל רגע ורגע הוא משתכר כסף וזהב למכביר ברגע זה הוא מוצא תכשיט שווה מאה דינרין וברגע זה תכשיט ששוה אלף דינרין כן הוא ממש בלימוד התורה בכל רגע ורגע שהוא לומר ואומר איזה תיבה הוא מקיים מ"ע דאורייתא של לימוד התורה בזה העת הוא לומד מקרא ובזה הוא לומד משנה ובזה הלכות וכן כה"ג לענין קיום המצות ועבור כל פרט ופרט יש למעלה עונג בפני עצמו אך מגודל השמחה נולד לו תוגה באשר שידע שימי האדם הם קצרים והוא חושב מי יתן שאוכל ללמוד ולחטוף בזו העת אלפים פעמים כזה כי הלא ישאר עוד הרבה והרבה יותר מונח להפקר ממה שלקחתי בידי. עכ"ל.

מסכת ברכות דף כח עמוד ב

משנה: רבי נחוניא בן הקנה היה מתפלל בכניסתו לבית המדרש וביציאתו תפלה קצרה. אמרו לו מה מקום לתפלה זו, אמר להם בכניסתי אני מתפלל שלא יארע דבר תקלה על ידי, וביציאתי אני נותן הודאה על חלקי. גמרא. תנו רבנן:

בכניסתו מהו אומר? יהי רצון מלפניך ה' אלקי שלא יארע דבר תקלה על ידי, ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי, ולא אומר על טמא טהור ולא על טהור טמא, ולא יכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם.

ביציאתו מהו אומר? מודה אני לפניך ה' אלקי ששמת חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות, שאני משכים והם משכימים אני משכים לדברי תורה והם משכימים לדברים בטלים, אני עמל והם עמלים אני עמל ומקבל שכר והם עמלים ואינם מקבלים שכר, אני רץ והם רצים אני רץ לחיי העולם הבא והם רצים לבאר שחת.

פירוש המשנה לרמב"ם מסכת ברכות פרק ד משנה ב

ושתי תפלות אלו חובה על כל מי שנכנס לבית המדרש ללמוד, הלא תראה שלא אמר בכניסתו מה היה אומר שמשמע שזה רק ספור מה שהיה אומר ר' נחוניא בן הקנה ותהיה הרשות בידינו, אלא אמר בכניסתו מה הוא אומר, ר"ל אם נכנס הנכנס לבית המדרש מה הוא צריך לומר. ויש לו להתפלל שתי תפלות אלו בין עומד בין יושב או איך שיהיה, ואינו מכוין פניו לרוח שמתפללין אליה, ואינו מברך, ואין בה השתחויה, וקראה תפלה כפי עיקר מובן המלה שכל בקשה נקראת תפלה.

טור אורח חיים הלכות תפלה סימן קי

וביציאתו יודה ויאמר מודה אני לפניך ה' אלהי ששמת חלקי עם יושבי בה"מ ולא שמת חלקי עם יושבי קרנות שאני משכים והם משכימים אני משכים לד"ת והם משכימים לדברים בטלים (אני עמל והם עמלים אני עמל ומקבל שכר והם עמלים ואינן מקבלים שכר אני רץ והם רצים אני רץ לחיי עוה"ב והם רצים לבאר שחת:

שולחן ערוך אורח חיים סימן קי סעיף ח

הנכנס לבית המדרש יתפלל: יר"מ ה' אלקיננו ואלקי אבותינו שלא אכשל בדבר הלכה וכו', וביציאתו יאמר: מודה אני לפניך ה' אלקי, ששמת חלקי מיושבי בית המדרש.

מגן אברהם אורח חיים שם, ס"ק טז ד"ה יתפלל יר"מ כו':

והאר"י ז"ל היה אומרה בכל בוקר והיה אומר אח"כ כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך ועיין בהקדמת תי"ט ונ"ל דתפלת מודה אני וכו' יאמר

בכל ערב כל העוסק בתורה כל היום.

משנה ברורה סימן קי ס"ק לו ד"ה וביציאתו וכו'

כתב הרמב"ם בפ"י המשנה ואלה שתי תפלות חובה. ויש לו להתפלל יושב או עומד כמו שיזדמן לו ולא יחזור פניו למזרח ולא למערב ולא יעשה השתחויה וכו' עי"ש והביאו הא"ר ושאר אחרונים. "עכ"ל.

לא אכשל וישמחו בי

בין השאר הוא מתפלל גם על חבריו ואומר: "ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי, ולא אומר על טמא טהור ולא על טהור טמא, ולא יכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם".

ויש לדעת איך לפסוק את המשפט ההוא, דהיינו אם הוא מתפרש:
 (א) שלא אכשל בדבר הלכה, זה בקשה אחת; ובקשה נוספת, שאף ישמחו בי חברי בהצלחתי, דהיינו ישמחו שאינני נכשל.
 (ב) שלא אכשל בדבר הלכה וגם שלא ישמחו בי חברי (דהיינו שלא ישמחו בכשלוני).

וכך פירש רש"י ד"ה ולא אכשל: וישמחו חברי על כשלוני, הרי רעות שתיים, שיבאו על ידי שאגרום להם שיענשו;

ובברטנורא על המשנה הנ"ל ד"ה שלא תארע תקלה: "שלא יבוא מכשול על ידי, כדמפרש בברייתא, שלא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי, הרי רעה שתבא על ידי, שאגרום להם שיענשו". והיינו, שהכשלוץ הוא שהוא הוא שגרום לחבריו שישמחו וממילא הוא אשם עבור חטאם. ע"ש. ונראה דמה שאין הרע"ב מזכיר עצם כשלונו בדבר ההלכה, מפני שסוף סוף יביאו חבריו הוכחות לסתור דבריו ולא ישאר בטעותו. לכן כל הצרה היא שהם יכשלו שישמחו בזה שאמנם טעה והיה צריך לעזרתם. וזה גם כשלונו שאילו לא היה טועה לא היה מביאם לזה.

ולדעה שהשמחה הוא על כשלונו, איך הוא אומר שמתפלל גם שהוא, רנב"ה, לא ישמח בכשלוץ חבריו! שומו שמים, וכי לא היה במדרגה שלא יהנה בצרת חבריו והוא מבקש סיעתא דשמיא לתמכו ולסעדו. אלא שזה בגדר לעולם אל יאמין אדם בעצמו.

מעניין איך שהחתם סופר [בשו"ת, חלק או"ח ריש סימן רח] המציא לנו דרך אמצעי בין ב' הדרכים הנ"ל לפרש לשון התפלה. מצד אחד, מצרף הוא את הקטעים יחד. וישמחו בי חברי קאי אמצב של כשלוך. אבל השמחה אינה שמחת נפילת חבר, כי איך שייך כלל שישמחו חבריו על מפלתו. אלא הם שמחים שהיו שם וזכו לתקן את המעוות ולמנוע את התקלה.

וכך מסביר החתם סופר את התפלה: "...וגם בתפלת רחב"ד [הכונה לרנב"ה] שלא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי, לא מיירי ולא נתיירא מהמתכבדים בקלונו ח"ו כי לא נמצאו כאלו בחבורת חז"ל, ועוד מ"ט לא חש על כשלוך ההלכה עצמה ורק על שישמחו בו חבריו, אבל נלע"ד עפ"י דאיתא פ' יש נוחלין קל"ג ע"ב² אני ה' בעתה אחישנה ופירש רשב"ם וז"ל, איכסף רב עיליש מרבא פן יאמר רבא בלבו אילו לא הייתי בכאן היה דן דין שקר וכו', קרא עליו רבא לנחמו אני ה' בעתה אחישנה, בעת שהצדיקים צריכים לישועה הקב"ה ממציאה להם אף אתה אני יודע בך שמעולם לא באתה דין תקלה על ידך שהרי עכשיו זמנני לי הקב"ה קודם שהגעת להוראה ולא נכשלת עכ"ל, הרי שרב עיליש כמעט נכשל והקב"ה הזמין לו רבא והיה שמחה לרבא שזכה להציל רב עיליש."

על פי הנ"ל מסביר החתם סופר את תפילת ר' נחוניא בן הקנה: "ויותר טוב היה לרב עיליש אילו זיכהו הקב"ה שיעמוד על האמת מעצמו ולא יצטרך להזמנת רבא להצילו ויששמח רבא במצותו, וזו היתה תפלת רחב"ד [הכונה שוב לרנב"ה] שלא אכשל בדבר הלכה ואצטרך שליח להחזירני וישמחו בי חברי שזכה להצילני, אתה ה' תזכני שאעמוד בעצמי על האמת, וכך כל חברי לא נצטרך זה לזה, כנלפע"ד, אבל חלילה וחלילה שישמחו איש בתקלת חברו". עכ"ל החתם סופר הנ"ל.

2. בבא בתרא דף קלג עמוד ב: ההוא דאמר ליה לחבריה [שראוי ליורשו]: נכסי לך ואחריך לפלוני, וראשון ראוי ליורשו הוה, שכיב ראשון, אתא שני קא תבע; סבר רב עיליש קמיה דרבא למימר: שני נמי שקיל [רשב"ם: שהרי לא נתן לראשון כי אם כל ימי חייו ומתנה אינה מתקיימת כי אם לדעת הנותן], א"ל: דייני דחצצתא הכי דייני [רשב"ם: דייני פשרה שאין בקיאיין בדין וחוצצין מחצה לזה ומחצה לזה כדין ממון המוטל בספק ורבינו חננאל פירש חצצתא בית הקברות], לאו היינו דשלח רב אחא בר רב עויא? [רשב"ם: וכיון דראשון ראוי ליורשו אין לשני אחריו כלום] אכסיף [רשב"ם: רב עיליש מרבא פן יאמר רבא בלבו אילו לא הייתי בכאן היה דן דין שקר וכך כל דינין שהוא דן שלא בפני]. קרי עליה אני ה' בעתה אחישנה [ישעיהו ס:כב]. [רשב"ם: קרא עליו רבא לנחמו אני ה' בעתה אחישנה בעת שהצדיקים צריכין לישועה הקב"ה ממציאה להם אף אתה אני יודע בך שמעולם לא באת דין תקלה על ידך שהרי עכשיו זימנני לי הקב"ה קודם שהגעת להוראה ולא נכשלת].

יושבי קרנות מי הם?

והנה יש לדעת מי הם היושבי קרנות שרנב"ה מודה לה' שלא שם חלקו בהם? רש"י מסכת ברכות דף כח עמוד ב ד"ה מיושבי קרנות, פירש: חנוונים, או עמי הארץ, שעוסקים בדבר שיחה. ע"כ, היינו שהוא נותן לנו ב' אפשריות: (א) חנוונים, אשר הכוונה במלת קרנות היינו שיושבים בדרך הסחרנים והתגרים ועוסקים במקום הנקרא קרנות במקח וממכר; (ב) עמי הארץ העוסקים בדברי שיחה. פירוש שיושבים במושב לצים.

והנה אם ההודיה היא שאינו בסוג הראשון אז ההודאה היא על שלא ביטל חייו על עסקי עולם הזה ולא רדף אחר הממוץ והכבוד המדומה. ומובן שהיה אפשרות שיהיה מן החנוונים. אבל קשה להלום שיש הוה אמינא שהיה יכול להיות מעמי הארץ העוסקים בשיחה בטילה. דאיזה הוה אמינא יש שהיה שייך לסוג כזה.

באמת, יעויין באבות דרבי נתן נוסחא א פרק כא: מעשה ברבי עקיבא שהיה יושב ושונה לתלמידיו ונזכר לו מה שעשה בילדותו אמר מודה אני לפניך ה' אלקי ששמת חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות בשוק. ונראה שהכוונה שהיה עם הארץ.

וכן משמע מלשון המאירי על מסכת עבודה זרה דף יח, ב: "הרבה צריך אדם להזהר שלא להיות מיושבי קרנות ובמושב לצים ולא סוף דבר הישיבה אלא אף הלוך מעט דרשו רבותינו אשרי האיש אשר לא הלך וגו' וכי מאחר שלא הלך מהיכן עמד ומאחר שלא עמד מהיכן ישב אלא אם הלך סופו לעמוד עמד סופו לישוב ישב סופו ללוץ ואם לץ עליו הכתוב אומר ולצת לבדך תשא." הרי שהשוה יושבי קרנות ומושב לצים.

וכן פירשו בספרי מוסר וחסידות מאוחרים יותר, דיושבי קרנות הם מושב לצים. למשל, בספר באר מים חיים פרשת ויצא (פרק כט): "...וליצנות ושקר וחנופה הם מהכתות שאינם מקבלים פני השכינה (סוטה מ"ב). ועל כן תקנו חז"ל (ברכות כ"ח ע"ב) הודאה בכל יום שלא שם חלקי מיושבי קרנות שהם רצים לבאר שחת אף שאינם עושים כלום, אמנם עיקר חטאם במה שהם מדברים תמיד בכל מיני דברים בטלים ונתערב בתוכן דיבורי איסור ובפרט אלו המנבלין פיהם בדברי נבלה שאפילו אם נגזר עליו גזר דין של ע' שנה לטובה נקרע כמאמר חז"ל (שבת ל"ג), ועל כן אמרו חז"ל (אבות א', י"ז) כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה. ובודאי לא כיוון ח"ו על שתיקה בדברי

תורה ותפילה ח"ו כי כל פטטיא בישין בר מפטטיא דאורייתא (ירושלמי סוף ברכות), רק השתיקה מדברים בטלים וסיפור דברים חדשים מהבלי עולם שאינם נוגעים לעבודת שמו יתברך וכמעט זה שורש כל הרעות שבעולם וכמאמר הכתוב (משלי כ"א, כ"ג) שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו. ואומר (תהלים ל"ד, י"ג-י"ד) מי האיש החפץ חיים אוהב ימים וגו' נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה וגו'. וכל עיקר ביטול תורה ותפילה בזמנינו זה הכל מהדברים בטילים והשיחה שבין אדם לחבירו. וכבר נודע אומרים ז"ל (יומא י"ט ע"ב) אמר רבא השח שיחת חולין עובר בעשה שנאמר (דברים ו', ז') ודברת בם, ולא בדברים אחרים וכו'. "ע"כ.

אבל קשה הלשון הם עמלים והם רצים אי קאי איושבי מושב לצים. אכן, מאידך, מנא לן שחנונים עתידים לבאר שחת ושהם אנשי דמים ומרמה? אולי יש מהם צדיקים ואנשי מעשה.

והנראה דכל שהוא חנוני עדיין אין אנו יודעים מי הוא ומה הוא עד שאנו רואים אם הוא רק מתפרנס מחנותו וממסחרו, אבל אין זה כל מהות חייו, או שהוא עושה הרבה יותר ממה שצריך לפרנסה ומשקיע כל כחתי בחנותו ועמל בו ושם בחנות לילות כימים בעמל רב ויגיה ושקידה. וכמו כן אם רואים אותו שאינו הולך למסחר אלא רץ למסחר, אז ודאי שהוא רץ, אף שאולי אינו יודע סוף דבר הכל נשמע, לבאר שחת ממש. ולכן אפשר לומר שלא שמת חלקי מיושבי קרנות. דקאי על אלה שהם עמלים ורצים.

ונראה להוסיף שכבר אמרו הפוסקים שתפלה זו חובה. ומעיקר הדין דדוקא במי שהוא מחובשי בית המדרש ולא סתם בעל הבית שיש לו סדר לימוד בביתו או בבית הכנסת. ונראה שדוקא הוא צריך לתפלה זו כל ימיו. וזה כדי לעמוד בנסיון. החובש בית המדרש מתפלל בכל יום לה' לא רק מפני חובת ההודאה לו יתברך על הזכות הנפלאה שזכה לה אלא גם כתריס בפני הפורענות. כי לפעמים נראה ללומד שיושב כל היום על התורה ועל העבודה, שאולי יש תכלית גם לחיים של סוחר, וסוף סוף יש לסוחר תענוגי החיים, והמרץ והזריזות המורים לכאורה על הצלחה ועל שמחת החיים ועל התלהבות החיים. והסכנה אורבת שיושפע הלומד אם אפילו במקצת ויחשוב מחשבות של פיגול בעבודתו בקדש.

ועיין במאירי (שם) שכתב: אמר המאירי וכו' נחוניא בן הקנה וכו' הורה בזה שאדם צריך לחדש תפלה על כל דבר שהוא רואה בעצמו שהוא צריך בו לעזר אלקי' ואז יתמיד מחשבתו בעבודת השם באין פירוד ואמר על זה החכם שהיה מתפלל בכניסתו לבית המדרש שלא תארע לו תקלה על ידי הוראתו וביציאתו היה נותן הודאה למי ששם חלקו בגורלן של תלמידי חכמים, ע"ש.

הערה מבנו של בעל תפארת ישראל - בועז מסכת ברכות פרק ד אות ב

אמנם גם התפלה שהתפלל אחר הלימוד לכאורה תמוה. דלמה לא הסתפק עצמו התנא האלקי הזה. להודות על חלקו בלבד. ולמה גינה לכאורה כמה מבני דורו.

ולדעתי הקלושה אמר כן. משום דמי שיושב חבוש וגלמוד בביהמ"ד טמון בירכתי בית העיון הקדוש. אשר בתוך זמן זה הכל הוא בחוצות ובשוק העולם מלא מרוצה ותנועה. והבנ"א הסוחרים והפועלים יוצאים דחופים ומבוהלים בדבר העסק החומרי, להשתדל בחריצות אחר רבוי הממון והקנינים.

באמת הת"ח כזה המתבודד. כשיוצא מדלתי ביהמ"ד החוצה נראה בעיני עצמו, וכ"ש בעיני ב"ב, וקרוביו, ושאריו זו אשתו, כעצל טמן ידו בצלחת, וכמתרפה במלאכת החיים. וע"כ צריך הת"ח לדבר בעצמו אל לבו דברים יורדים חדרי בטן, ונופחים רוח חיים תוך פנימת נפשו, להרגיש גודל יקרותו. וכנשר יגביה עוף על כל השואפים על עפר ארץ בהבלי הזמן.

וע"כ השליך התנא האלקי הקדוש דברי גנות ובזיון כנגד השוגים והמבלים ימיהם בטרדות העולם העובר. תוך התודה שנתן לה' על חלקו.

ועי' תענית (דף כ' ע"א) ותבין. בהמשך ההדרן בא כאן תפילתו של ר' נחוניא בן הקנה שהתפלל ביציאתו מבית המדרש, ומקומו בנוסח ההדרן מפני שיש בו נתינת הודאה על חלקו של המסיים שזכה לכך שהוא מיושבי בית המדרש. מקורו הוא במסכת ברכות דף כח עמוד ב במשנה ובגמרא שם.

בספר אורחות צדיקים שער הגאווה מעיר שאין בתפלה כזאת בעיה של גאווה פסולה. ואלה דבריו שם: "הגאווה במעלת החכמה היא משובחת, שנאמר (ירמיה ט כג): "כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי", ויוסיף הודאה לבורא, ברוך הוא, וגם דעה והשכל ומידות טובות בתפילת החכמה: "מודה אני לפניך שנתת חלקי מיושבי בית המדרש ולא מיושבי קרנות", וכמו: "אשרנו מה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו".

ועל זה נאמר (דברי הימים ב יז ו): "ויגבה לבו בדרכי ה'", כי יהיה אדם יקר רוח וגבה לב בעניני העולם הבא, שלא יספיק לו במה שיזדמן לו, ולא יאמר די במה שתמצא ידו מהם, אלא ימעט בעיניו כל מעשהו, ותגבה נפשו למעלה תמיד, ויתרעם בנפשו כמו שמקצר מעבודת הבורא, ברוך הוא.

וזאת הגאווה אינה מזקת לענוה, אך מסייעתו וגורמת לו לשמוח במעלות הטובות, ולשמוח בכבוד חביריו, ולחוס על כבודם."

שלא עשאני בור

טרם נעבור מזה, יש לתת עוד הערה בנוסח תפלה זו: מודים אנחנו לך ששמת חלקנו מיושבי בית המדרש ולא שמת חלקנו מיושבי קרנות. דהנה בשו"ת תורה לשמה סימן תקכ"ד נשאל הגאון ר' יוסף חיים מבגדאד [ה"בן איש חי] ככה: שאלה בענין הבקשה שאומרים אחר הדרך עלך של סיום מסכתא מודים אנחנו לפניך ה' או"א ששמת חלקינו מיושבי בית המדרש ולא מיושבי קרנות וכו'. והנה נמצא אחד אומר שדרכו לומר הבקשה הנז' כך מודים אנחנו לפניך ה' או"א שלא עשיתנו בורים ועמי הארץ ושמת חלקנו מיושבי בית המדרש וכו' ואומר שחייב הת"ח לשבח השי"ת על הטובה הזאת שלא היה בור וע"ה. יורנו מורינו אם גרסת החכם נכונה היא בזה.

לצערנו, אף שהספר תורה לשמה היה מכיל תרכ"ב שאלות ותשובות אבל לא נמצא רק תקכ"ד שאלות. ולזו האחרונה לא נמצאת התשובה של ר' יוסף חיים. אבל אנסה לכוין למה שהיה אולי משיב להם: דאיתא במסכת מנחות דף מג עמוד ב: תניא, היה ר"מ אומר: חייב אדם לברך שלש ברכות בכל יום, אלו הן: שעשאני ישראל, שלא עשאני אשה, שלא עשאני בור. רב אחא בר יעקב שמעיה לבריה דהוה קא מברך שלא עשאני בור, אמר ליה כולי האי נמי? אמר ליה: ואלא מאי מברך? שלא עשאני עבד, היינו אשה! עבד [דף מד עמוד א'] זיל טפי. ופרש"י מנחות שם, ד"ה כולי האי נמי: דמשבחת נפשך דאינך עם הארץ ל"א כולי האי נמי, בשלמא עובד כוכבים ואשה הואיל ולא בני מצוה נינהו שפיר מברכת אלא בור בר מצות הוא.

ואילו המהדיר את הספר לקט יושר לר' יוסף בן משה [שרבו המובהק היה ר' ישראל איסרלין. וספרו לקט יושר הוא אוסף של מנהגים ותשובות של מהר"י איסרלין]. [חלק א (או"ח) עמוד ז ענין ב ד"ה בשחרית מיד] העיר שם שחכם אחד מצא שני עלים בכת"י מהגניזה במצרים פליטת סדר תפלה אחד ישן נושן ובין ברכות השחר הביא שם ג"כ ברכת שלא שמתני עם הארץ. אכן והנה עם הארצות אינה גזירת שמים אלא תלוי בנו. והא ראייה ר' עקיבא. ולכן לא אמרינן שלא שמתנו עמי הארץ.